

منظر تاریخی شهر

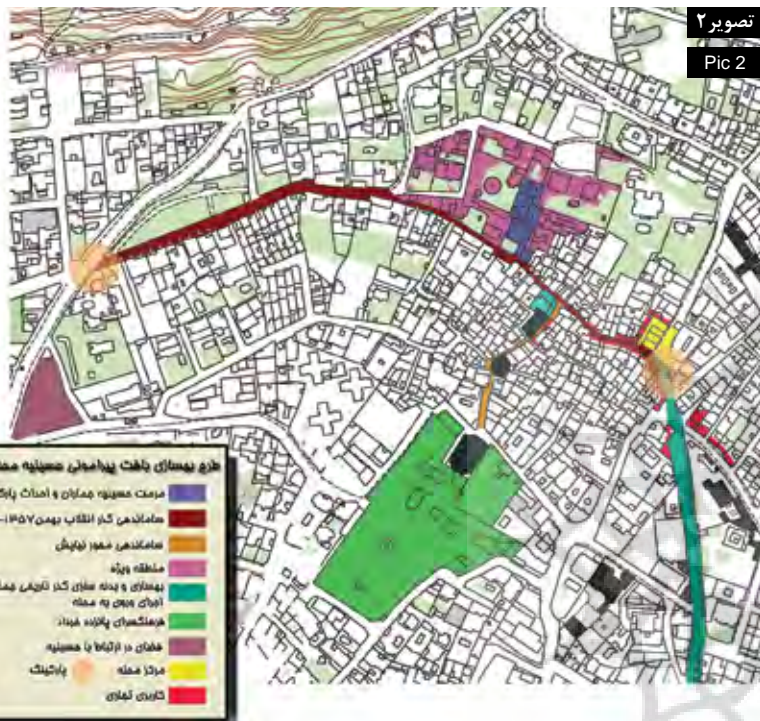
رویکرد شهرداری در محله جماران تهران

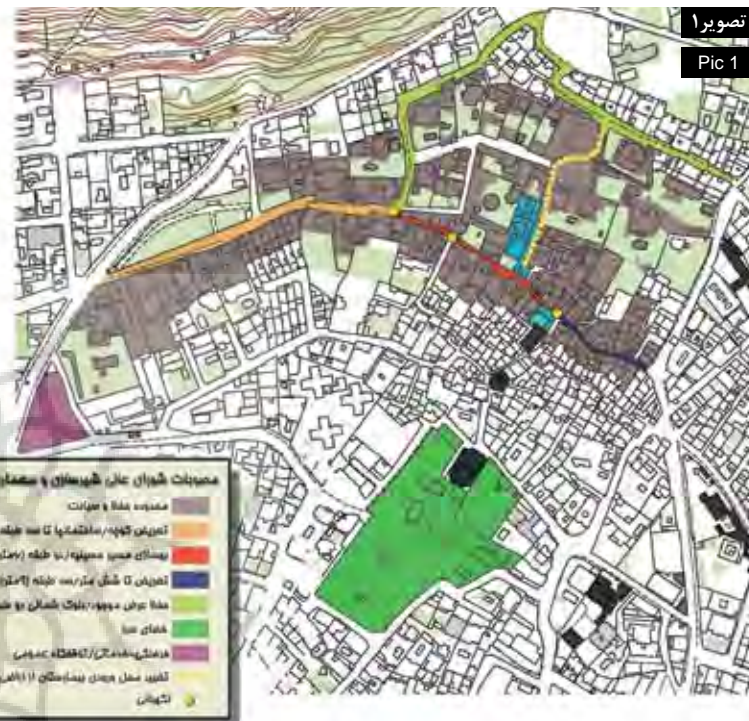
سمانه یاراحمدی، کارشناس ارشد معماری منظر، دانشگاه تهران
Samaneh.yarahmadi@gmail.com

آرش خداداد، کارشناس ارشد مطالعات معماری، دانشگاه هنر اصفهان
arash.khodadad@gmail.com

تصویر ۲
Pic 2

تصویر ۱
Pic 1

تصویر ۱: خلاصه پیشنهادات طرح بهسازی بافت پیرامونی حسینیه و بیت حضرت امام خمینی (ره).
مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۲.

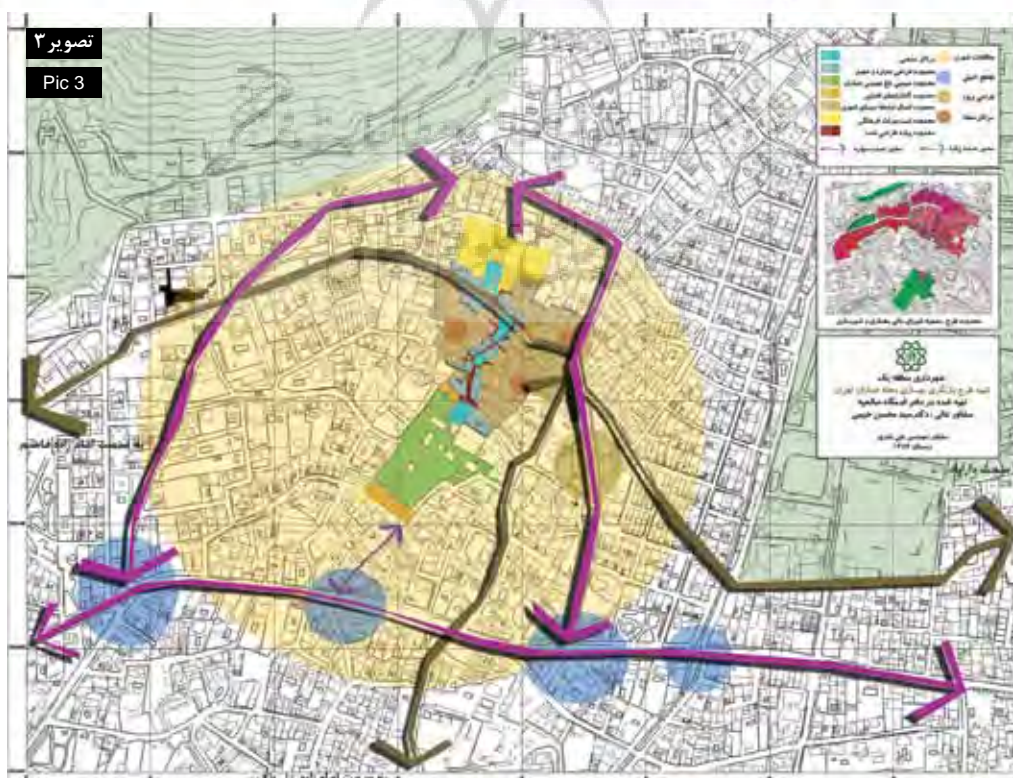
Pic 1: Summary of proposals in Reforming of peripheral context of Jamaran Hoseyniyeh and Imam Khomeini house. Source: author, 2013.

تصویر ۲: خلاصه پیشنهادات مصوبات عالی شهرسازی و معماری ایران.
مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۲.

Pic 2: Summary of proposals in Regulations of architecture and urbanism superior council about Jamaran. Source: author, 2013.

تصویر ۳: پیشنهادات طرح بازنگری بهسازی محله جماران.
مأخذ: دفتر قدمگاه صالحیه، ۱۳۸۶.

Pic3: Summary of proposals in Revision of reforming of Jamaran neighborhood. Source: Ghadamgahe Salehieh firm, 2007.

تصویر ۳
Pic 3

چکیده: موضوع اصلی منظر شهری، قرائت، تفسیر صحیح و در نهایت باز تولید کیفیت‌هایی است که ارزش‌های قدیم و جدید شهر را به هم پیوند می‌زند و موجب حفظ رابطه طبیعی انسان با محیط شهری خود - هویت شهری - می‌شود و باید به عنوان یک اصل در پروژه‌های منظر شهری مد نظر قرار گیرد. پروژه‌های نوسازی و بهسازی محلات و بافت‌های شهری از مهم‌ترین پروژه‌های منظر شهری هستند. ضرورت معاصر سازی این بافت‌ها و فوریت حفظ شخصیت اصلی این مجموعه‌های کهن و تداوم و هدایت حیات و هویت موجود در آنها، با ساخت‌وسازهای امروزین و جریان آن به نسل‌های آینده از مهم‌ترین دغدغه‌های آنهاست. یکی از این بافت‌های ارزشمند در تهران محله جماران است که در گذشته‌ای نه چندان دور روستایی در حاشیه شهر بوده و با ادامه روند گسترش شهری به شکل محله‌ای درون شهر تغییر چهره پیدا کرده است. این منطقه بین سال‌های ۵۹ تا ۶۸ به واسطه حضور امام خمینی (ره)، کانون سیاسی ایران بوده است که این امر بر اهمیت تصمیم‌گیری در این بافت می‌افزاید. **واژگان کلیدی:** منظر شهری، بهسازی، پروژه‌های برنامه‌ریزی شهری، محله جماران.

مقدمه

روند شتابان تغییرات دنیای مدرن در عرصه‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و معماری از یک سو و سیل ایده‌ها و طرح‌های جدید در طراحی و معماری از سوی دیگر موجب شده است سیمای امروز شهر تهران و محلات آن هماهنگی و سنخیتی با گذشته خود نداشته و ترکیب موزون و ساختار تعریف‌شده و معنادار مدرن در آن دیده نشود. محله جماران نیز با هویتی تاریخی - سیاسی دستخوش چنین تغییراتی شده و تعادل ساختار و بافت‌های همگون و نسبتاً سنتی که مطابق با شرایط اقلیمی، نیازها و عقاید مذهبی مردم شکل گرفته بودند، از بین رفته است. به همین جهت برنامه‌ریزی‌ها و راهبردهایی برای بهسازی محله جماران ارائه شده است که از این میان می‌توان به "طرح موضعی بهسازی بافت بالارزش تاریخی و کهن و تقویت محله جماران در طرح تفصیلی منطقه یک تهران" (۱۳۸۶)، "طرح بهسازی (تفصیلی ویژه) بافت پیرامونی حسینی و بیت حضرت امام خمینی (ره) در محله جماران تهران" (۱۳۷۸)، "مصوبات شورای عالی معماری و شهرسازی ایران" (۱۳۸۰)، "طرح بازنگری بهسازی محله جماران تهران" (۱۳۸۶)، "طرح پهنه فرهنگی جماران" (۱۳۸۷) و "طرح ساماندهی محور جماران" (۱۳۹۰) اشاره کرد.

نقدی بر پروژه‌های مدیریت و برنامه‌ریزی در محله جماران
در تمامی طرح‌های یادشده، هدف، بهسازی بافت تاریخی و کهن با تأکید بر حفظ و تقویت هویت و ارزش‌های تاریخی و سیاسی در محدوده بافت و تأمین نیازهای خدماتی ساکنین در محله جماران بوده است (تصویر ۱). در مرحله مطالعات جامع و کل‌نگر، ویژگی‌های تاریخی، فرهنگی، جغرافیایی و اجتماعی روستای جماران مورد بررسی قرار نگرفته است. این مطالعات کلی، در مراحل بعد نادیده گرفته شده و در مرحله راهبردهای برنامه‌ریزی، پیشنهادات به ویژگی‌های کالبدی و ترفیکی محدود شده است (تصویر ۲). راهبردهایی نظیر تسهیل گردش وسایل نقلیه سواره، تعریض خیابان‌ها، ایجاد پارکینگ‌های مورد نیاز ساکنان ده و زائران بیت امام، مرمت و بهسازی حسینی جماران، مرمت و بدنه‌سازی گذر تاریخی جماران و اجرای ورودی محله و تغییر کاربری باغ‌های خصوصی، که نتیجه کار مشاوره دفتری بوده است، بدون در نظر گرفتن هویت و ارزش‌های تاریخی محله، احیای سازمان فضایی تاریخی، حفظ و تأکید بر نشانه‌ها و عناصر تاریخی صورت گرفته است (تصویر ۳). در حالی که در توسعه محله‌ای پایدار، هم‌بستگی مؤثر انسان در محیط کالبدی به منظور ارضاء نیازهای جمعی انسان در قالب مفهوم محله مد نظر است. اگرچه مشارکت مردم در توسعه محله‌ای ابعاد گوناگون دارد، اما از مهم‌ترین ابعاد آن توجه به نیازهای مشترک مردم در قالب یک زندگی جمعی است. حفظ هویت محله به عنوان یک کل نیمه‌مستقل شهر و یکی از اهداف نوسازی شهری باید در روند توسعه و نوسازی شهری مورد توجه قرار گیرد.

از این رو مؤثرترین و پایدارترین برنامه‌ریزی‌های توسعه‌ای باید مطابق ویژگی‌ها و نیازهای زیست‌شناختی و اجتماعی خانواده‌ها و جمعیت‌های محله‌ای با نیاز اقتصادی و اجتماعی مشابه طراحی، تدوین و ارائه شوند. به گزارش «طرح پهنه فرهنگی جماران»، به دلیل اهمیت جنبه‌های اجتماعی، مدنی و مردم‌شناختی، از تکنیکی به نام "Place Check" استفاده شده و نیازهای ساکنین توسط پرسشنامه و مصاحبه ارزیابی شده است. مشکلات ناشی از وجود بیمارستان قلب، کمبود سرویس‌های بهداشتی و سیستم‌های حمل و نقل در منطقه و تخریب باغ‌ها از دغدغه‌های اصلی آنها بوده است (<http://shahr.ir/fa/print/53695>). به نظر می‌رسد در این طرح نیز با وجود در نظر گرفتن نیازهای ساکنین، توجهی به ویژگی‌های تاریخی و هویتی محله نشده و راهبردها صرفاً در زمینه ویژگی‌های کالبدی و عملکردی بوده است.

نقدی بر پروژه طراحی در محله جماران

پس از اجرایی نشدن طرح‌های اولیه که اکثراً به ارائه راهبرد و ضوابط برای محله جماران پرداخته‌اند، «سازمان زیباسازی شهر تهران» در ۱۳۹۰ موظف به تهیه طرح ساماندهی محور جماران و اجرای آن با تأکید بر حفظ فضای کالبدی و تاریخی آن شد. مرمت دیواره‌ها و کف‌سازی سنگفرش خیابان‌ها، اصلاح تأسیسات شهری، تملک باغ خسروشاهی در ضلع شرقی جماران، تملک باغ امیرسلیمانی و ایجاد یک سرای محله در آن و تأمین ۱۰۰۰ پارکینگ در فضایی جدید از جمله اقدامات این طرح است. بنا به ادعای مشاور این پروژه، در مرمت دیواره‌ها و کف‌سازی خیابان‌ها، هویت تاریخی محله جماران در نظر گرفته شده است و نوع مرمت‌هایی که در محله جماران صورت گرفته با فضای کالبدی محله همخوانی دارد و در نتیجه، بهسازی و ساماندهی و احداث فضاهای فرهنگی و تجاری، بخشی از مشکلات محله را برطرف کرده است (<http://zibasazi.ir/fa/news/item/4471>). این در حالی است که در طراحی باید به حفظ گذرهای تاریخی، حفظ عناصر نشانه و خاطره‌انگیز تاریخی، احیای فعالیت‌های تاریخی، ارائه ضوابط بدنه‌سازی و کف‌سازی با استفاده از رنگ‌ها و مصالح بومی، ویژگی‌های معماری و تزئینات شمیرانی، حفظ دید و منظرها، توالی دید، نقاط عطف، حفظ پوشش گیاهی، منظر شبانه، مبلمان و تجهیزات شهری مورد نیاز توجه می‌شد (تصویر ۴).

نقدی بر راهبردهای ساماندهی منظر شهری محله جماران

عدم توجه به اهداف زیست‌شناختی در منظر شهری
توجه به جنبه‌های کالبدی فضا، نوع احجام و نحوه ترکیب‌بندی آنها، رنگ‌ها، مصالح، همجواری‌ها، تاریک و روشن، ریتم‌ها، تضادها، نقاط عطف و شاخص، پوشش گیاهی،

حضور عناصر طبیعت و سایر مشخصه‌هایی که ابعاد ملموس محل را شکل می‌دهد در این رده از بررسی قرار می‌گیرد. این در حالی است که در طرح‌های مطالعاتی و پروژه اجرا شده، صرفاً به کالبد و تزئین کردن فضا توجه شده و از مصالح و ویژگی‌های بومی محله استفاده نشده است. این اقدامات زیباسازی در کوچه‌های اصلی حسینی کیا و نیایش، شامل کف‌سازی پیاده از جنس سنگ خاکستری در کوچه‌ها، ایجاد آبرو سنگی یا فلزی و زدن رنگ سفید به جدارها در بعضی پلاک‌ها بوده است. جنس مصالح کف یکدست و در هنگام بارندگی لغزنده است که به خصوص در کوچه نیایش به دلیل شیب زیاد آن خطرناک است و رنگ آمیزی بی‌دقت در بعضی موارد، باعث کاهش جلوه درها، آجرکاری‌ها و دیواره‌های کاهگلی شده است. در ساماندهی بدنه‌ها نیز هیچ اقدامی در راستای حذف اجزاء و عناصر الحاقی مانند کولر، آنتن، دودکش، کابل برق، لوله گاز، سایه‌بان و لامپ‌های روشنایی از نمای ساختمان که به روحیه بومی بنا لطمه می‌زند نشده و ضوابطی برای ساخت‌وسازهای جدید صورت نگرفته است. از طرفی، ساختمان‌های جدید به صورت وصله‌های ناجور در کوچه‌های تاریخی در حال ساخت هستند. توجه به فضای سبز، تقویت پوشش گیاهی، استفاده از گلدان که سنت مردم شمیران است نیز در طرح دیده نمی‌شود.

از دیگر اقدامات در راستای زیباسازی محله می‌توان به ایجاد دو فضای تفریحی یکی در میدان جماران و دیگری در میانه کوچه نیایش اشاره کرد که پروژه اول در مراحل اولیه اجراست و پروژه دوم به چند حوض دایره‌ای شکل متوالی در گشایشی که از تخریب چند بلوک مسکونی ایجاد شده، محدود می‌شود. در طراحی این دو پروژه نیز به نمادهای منظر تاریخی - هویتی روستای جماران توجهی نشده و رویکرد صرفاً تزئینی اتخاذ شده است (تصویر ۵)

عدم توجه به سازمان فضایی روستای جماران

سازمان فضایی، تصور ذهنی شهروندان از شهر است که ذهن از طریق مربوط ساختن عناصر متفرق در نظمی هدفمند، آن را ادراک می‌کند و به عنوان امری پنهان در محیط تعبیر می‌شود که نیروی خود را بر مکان‌یابی کاربری‌ها، جهت توسعه و سایر تحولات شهر اعمال می‌کند. سازمان مذکور در محله جماران در طول تاریخ و تحت اثر شرایط جغرافیایی، اقلیمی، تاریخی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی شکل گرفته است. در طرح‌های پیشنهادی و اجرا شده در این محله تأکید فقط بر روی مسیرهای حرکتی سواره، پیاده و پارکینگ‌های زائرین بوده و اهمیتی به ساختار فضایی تاریخی آن با ایجاد عناصر نشانه و تفکیک‌بندی عرصه‌های عملکردی ساکنین و زائرین، در راستای خواناسازی محیط صورت نگرفته است.

عدم توجه به نمادهای منظر در مرکز آئینی ده جماران

با توجه به مطالعات تاریخی، مرکز ده جماران و هسته

تصویر ۵
Pic 5

محله تاریخی جماران به دلیل پیوند خوردن با فرهنگ سیاسی - انقلابی ایران از بافت‌های ارزشمند شهر تهران است. در حال حاضر ساختار محله به دلیل ساخت‌وسازهای جدید و برنامه‌ریزی‌ها و طرح‌های موضوعی و موضعی متعدد در حال از بین رفتن است. برای مدیریت سنجیده‌تر منظر شهری در محلات تاریخی، نقش نگاه کل‌نگر در برنامه‌ریزی و شناخت عناصر تاریخی - هویتی انکار ناپذیر است.

تاریخی آن در گذشته در کنار مسجد اصلی و در کنار چنارهای کهنسال بوده است. این درختان که در باور ساکنین آئینی و شفابخش بوده‌اند در کنار عناصری مانند قنات و سقاخانه، نشان‌دهنده تقدس آنهاست که می‌تواند به عنوان نمادهایی در ذهن عابرین مسیر حسنی کیا و نیایش باقی بمانند. این محل که در گذشته نقش کانونی داشته، امکان تجدید خاطره اهالی و احیای منظر و هویت تاریخی محله را فراهم آورده است و امروزه نیز به عنوان مرکز ذهنی - باوری و تاریخی قابل احیاست که متأسفانه هیچ کدام در طرح اجرا شده دیده نشده و فقط دور چنارهای کهنسال جدول سیمانی کشیده شده است. این مرکز محله هنوز هم محلی برای ریختن زباله و پارک کردن موتور سیکلت است. قنات‌های پرآب نیز به دست فراموشی سپرده شده‌اند و به جای استفاده از ظرفیت‌های آنها، در آبروهای سرپوشیده یا روی کفسازی‌های سنگی جاری هستند (تصویر ۶).

• عدم توجه به عملکرد کوچه‌های تاریخی

معابر جماران با شکل و فرم، جداره‌ها و عرض و تناسبات و سلسله‌مراتب خود، مهم‌ترین عامل شکل‌دهنده منظر جماران هستند و این محله به لحاظ دارا بودن گذرهای ارگانیک و وجود دید و منظرهای مصنوع، به عنوان بافتی بارز شهرهای خاص محسوب می‌شود. بنابراین، در طرح منظر شهری محله، توجه به معابر اصلی و حفظ تناسبات و دید و منظر آنها ضروری است. پیاده‌راه‌ها در این محله نقش مؤثری در کشف و ادراک محیط کالبدی و اجتماعی دارند. شیب‌ها و انحنای معابر، تغییر موقعیت ناظر، ثبات و پیوستگی مسیر و جهت یا تغییر و تناوب آن تأثیرات عمیقی در دریافت و احساسات عابرین به وجود می‌آورند. هر قدر امکان حرکت مطلوب پیاده افزایش پیدا کند، امکان ادراک محیط شهر و بهره‌گیری از ارزش‌های بصری، فرهنگی اجتماعی آن نیز افزایش پیدا می‌کند. با وجود تأکید طرح‌های پیشنهادی به پیاده‌سازی کوچه‌های تاریخی حسنی کیا و نیایش و ایجاد محدودیت‌های حرکتی، این کوچه‌ها هنوز هم محل پارک اتومبیل‌های بسیاری است که در رفت‌وآمد پیاده اختلال ایجاد می‌کنند.

کوچه‌ها باید این قابلیت را داشته باشند که ساکن آن بتواند متناسب با کارکردی که در شرایط خاص از آن انتظار دارد، با تغییر مبلمان، فضا را تغییر دهد و آن را برای انجام مراسم خاص که میان تمام ساکنان مشترک است، آماده کنند. برای مثال در اعیاد آن را چراغانی کند و مراسم عزاداری مذهبی در آن برگزار شود.

• عدم توجه به هویت تاریخی محله در طراحی

شناخت هر پدیده‌ای به درجه شناخت ما از فرایند تاریخی آن پدیده بستگی دارد. فرایند تاریخی بدین معنا نیست که پدیده را در بستر تاریخی آن منجمد کرده و از پدیده‌ای سیال، شیئی جامد بسازیم، فرایند تاریخی بر آنست که نحوه شکل‌گیری پدیده و عناصر مؤثر در آن را کشف کرده و سپس آن را در طول زمان مورد بررسی قرار دهد. هویت انسان از تعامل میان مؤلفه‌های گوناگون زندگی انسان از جمله اقتصاد، جغرافیا، فرهنگ و امثال آنها، در طول تاریخ حاصل می‌شود و محیط شهری به مثابه اصلی‌ترین عرصه حیات انسان باید از این تمایل باطنی متأثر شود (حبیبی و مقصودی، ۱۳۸۱). با این وجود، در این طرح، میل به پیوند داشتن با فرهنگ و گذشته به عنوان یک روستای کوهستانی شمیرانی با تاریخ غنی دیده نمی‌شود.

• عدم توجه به نشانه‌ها و عناصر منظرین هویتی محله

از نشانه‌های محله می‌توان به بناهای مذهبی (شامل مساجد، تکیه‌ها)، ابنیه ارزشمند تاریخی، فضاهای تاریخی و بارزش

تصویر ۶
Pic 6

Historical Landscape of the City

Municipality Approach to Jamaran Neighborhood in Tehran

Samaneh Yar Ahmadi, M.A in Landscape Architecture, University of Tehran, Iran. Samaneh.yarahmadi@gmail.com
Arash Khodadad, M.A in Architectural Studies, Isfahan University of Art, Iran. arash.khodadad@gmail.com

Abstract: The main subject of urban landscape is the reading, right interpretation and finally reproduction of the qualities that connects the old and new city values which ultimately results in the preservation of natural human relationship with urban environment (urban identity) and should be considered a principle in urban landscape projects. Projects of renovation and reforming of neighborhoods and urban contexts are among most important urban landscape projects. The necessity of modernization of such contexts, urgency of preservation of their worthy character and providing continuity of life and identity in their new constructions are the most serious contemporary problems. One of such valuable contexts in Tehran is Jamaran neighborhood which has been a village adjacent to Tehran not many years ago and has become a district in Tehran after the expansion of this capital. One of the significant points in this area is the presence of Imam Khomeini in 1980 to 1989 as a political center which augments the emphasis of planning in this neighborhood. A number of planning and designing strategies has been presented in different projects in this area but the complex situation leads to inefficiency and insufficiency of such subjective and local plans. In this paper these projects are analyzed in three categories including aesthetic, functional and identity-related values. All of the strategies conducted in these planning projects deals with physical and functional aspects. Furthermore aesthetic and historical values are ignored in the projects. Regarding all the considerations, systemic and holistic view and sustainable approach based on all the values are the most important strategies in intervention and organization of this neighborhood today.

Keywords: urban landscape, renovation, urban planning projects, Jamaran neighborhood.

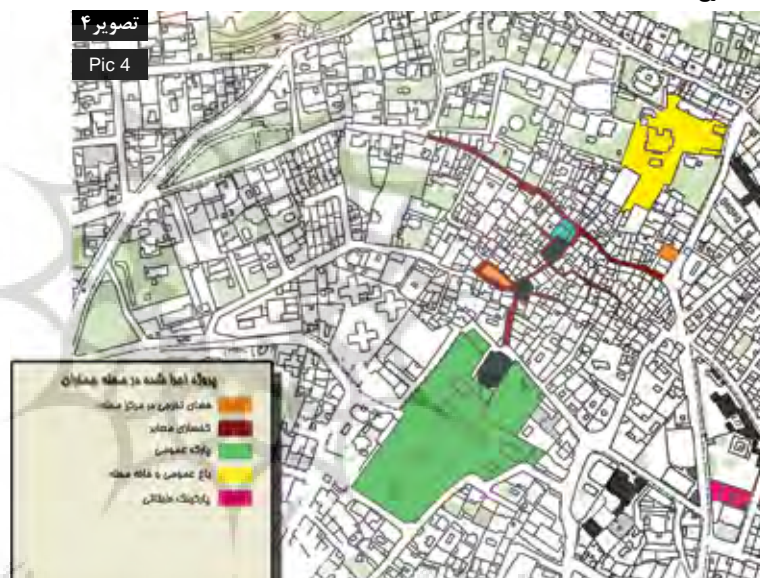
Reference list

- Ghadamgah-e Salehieh firm. (2007). *Revision of reforming of Jamaran neighborhood*. Tehran.
- Habibi, M & Maghsoudi, M. (2002). *Urban Restoration*. Tehran: University of Tehran.
- Jamaran corridor in northern Tehran. (2012). available from: <http://shahr.ir/fa/print/53695> (accessed July 16th 2013)
- The project's goal was to preserve the cultural and historic space of Jamaran neighborhood. (2013). Available from: <http://zibasazi.ir/fa/news/item/4471> (accessed November 22th 2013)
- Urban development and revitalization organization.

- (1999). *Reforming of peripheral context of Jamaran Husseinye and Imam Khomeini house*. Tehran: Ministry of road and urban development.
- Urban development and revitalization organization. (2001). *Regulations of architecture and urbanism superior council about Jamaran*. Tehran: Ministry of road and urban development.
- Yarahmadi, S. (2010). *Re-production of rural landscape of Jamaran urban-village*, unpublished thesis of Landscape architecture. University of Tehran.

اشاره کرد. توجه به این نشانه‌ها در طرح منظر، علاوه بر حفظ روحیه تاریخی محله، بر غنای طرح مذکور می‌افزاید. در نوسازی و مرمت این ابنیه به نقش هویتی آنها در سازمان فضایی تاریخی ده توجه نشده است. همچنین دو چنار قدیمی و تنومند کنار مسجد و قنات آن که از مهم ترین عناصر طبیعی جماران به حساب می‌آیند و به دلیل منحصر به فرد بودن از عناصر خاطره‌انگیز محله محسوب می‌شوند، در طراحی در نظر گرفته نشده‌اند.

یکی از ویژگی‌های منظر جماران که بسیار به شکل و فرم معابر مرتبط است، وجود دیدهای متوالی و مناظر گم‌شده‌ای است که به ناگاه و در پی پیچش ناگهانی معبر ایجاد می‌شود. حفظ این توالی‌ها به عنوان یکی از شاخصه‌های بافت باید در طراحی مورد توجه قرار گیرد. نکته مهمی که در بررسی این توالی‌های دید باید در نظر گرفته شود، طراحی نقاط عطف بصری است (یاراحمدی، ۱۳۸۹). متأسفانه در طراحی فقط به کالبد ابنیه و گذرها توجه شده و پیشنهادهای فقط شامل تعریض معابر، ساماندهی حرکت سواره، تغییر کاربری‌ها و ایجاد پارکینگ عمومی بوده و هویت و تاریخ محله و احیای عناصر منظر در آن نادیده گرفته شده است. عدم توجه به روشنایی و نورپردازی صحیح به عناصر بصری محیط در شب جهت تشخیص عرصه‌های رؤیت‌پذیر و تشخیص مکان‌ها و کانون‌های منظر از نقاط ضعف طرح است.

تصویر ۴: خلاصه پروژه اجرا شده در محله جماران. مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۲.

تصویر ۵: کفسازی و رنگ آمیزی بدنه‌ها در کوچه حسنی کیا. عکس: سمانه یاراحمدی، ۱۳۹۲.

Pic 5: Pavement and painting of the walls in Hasanye-Kia alley, Photo: Samaneh Yarahmadi, 2013.

تصویر ۶: عدم توجه به درختان چنار تاریخی در طرح اجرا شده - پیشنهاد طراحی نگارنده برای مرکز تاریخی محله. عکس: سمانه یاراحمدی، ۱۳۹۲.

Pic 6: Ignorance of historical sycamore trees in implemented project- Designing proposal of author in the historical center of neighborhood. Photo: Samaneh Yarahmadi, 2013.

به منظور کاهش ازدحام، زائرین حسینیه امام خمینی از خیابان یاسر و ساکنین محلی از خیابان جماران رفت‌وآمد کنند و نهایتاً کوچه نیایش، محل تداخل این لایه‌های عملکردی شود.

فهرست منابع

- جماران، کریدور گردشگری شمال تهران. (۱۳۹۲). قابل دسترس در: <http://shahr.ir/fa/print/53695> (تاریخ مراجعه: ۱۳۹۲/۸/۲۱)
- حیبی، سید محسن و مقصودی، ملیحه. (۱۳۸۱). مرمت شهری. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- حفظ فضای فرهنگی و تاریخی محله جماران هدف پروژه بود. (۱۳۹۲). قابل دسترس در: <http://zibasazi.ir/fa/news/item/4471> (تاریخ مراجعه: ۱۳۹۲/۸/۲۹)
- دفتر قدمگاه صالحیه. (۱۳۸۶). طرح بازنگری بهسازی محله جماران. تهران.
- شرکت عمران و بهسازی شهری. (۱۳۷۸). طرح بهسازی (تفصیلی ویژه) بافت پیرامونی حسینیه و بیت حضرت امام خمینی (ره) در محله جماران تهران. تهران: وزارت راه و شهرسازی.
- شرکت عمران و بهسازی شهری. (۱۳۸۰). مصوبات شورای عالی معماری و شهرسازی ایران درمورد محله جماران. تهران: وزارت راه و شهرسازی.
- یاراحمدی، سمانه. (۱۳۸۹). بازآفرینی منظر روستایی ده جماران تهران. پایان نامه کارشناسی ارشد معماری منظر. دانشگاه تهران.

نتیجه‌گیری - پیشنهادهای طراحی مهم ترین راهبرد ساماندهی منظر شهری روستاد شهر جماران در تهران امروز را می‌توان "نگاه سیستمی و کل نگر به محله جماران و حفظ و احیای سازمان فضایی تاریخی و ذهنی ساکنین" برشمرد که محصول تعامل عوامل فیزیکی و متافیزیکی شهر است. نمادهای منظر در جماران شامل ابنیه، فضا (راسته و گذر)، عناصر (درخت‌های چنار، بناهای با ارزش، مساجد، تکایا و...)، نظرگاه‌ها (دید از باغ پایین حسینیه جدید)، چشم‌اندازها (دید به کوه)، جزئیات (کفسازی، مصالح، رنگ، دیوار کوچه‌ها، لبه بام‌ها، شیروانی‌ها یا لبه‌های تخت چوبی و...) است که تداوم این نمادها و احیای سازمان فضایی، تأکید بر نمادهای ذهنی شهروندان از شهر است. لذا احیای مراکز، راسته‌ها و واشدگاه‌ها و... موجب تکرار خاطرات جمعی و حفظ منظر جماران می‌شود. با توجه به اینکه مجموعه اصلی حسینیه و منزل امام خمینی (ره) دارای عملکرد ملی و نقشی تاریخی - مذهبی و فرهنگی است و بخش بافت مسکونی روستایی و توسعه یافته شهری عملکرد محله‌ای دارد و هر کدام دارای نیازمندی‌های خاص خود هستند، پیشنهاد می‌شود، سطوح عملکردی این دو مجموعه از یکدیگر جدا شود تا